

KO'RMADIM" ASHULASI MUSIQIY TAHLILI

Zokirova Zebo Bahodirjon qizi

Andijon davlat pedagogika institute

"Ijtimoiy-gumanitar fanlar va san'at" fakulteti

"Musiqqa ta'lim" yo'nalishi 1-bosqich 102-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola Alisher Navoiyning "Kòrmadim" asari, uning she'riyatidagi muhim va ruhiy jihatdan boy g'azallardan biridir. Ushbu g'azalda, shoir insonning ichki kechinmalari, sevgisi va ma'naviy izlanishlari haqida chuqur fikrlarni ifodalaydi. "Ko'rmadim" so'zi, "ko'rmadim" ma'nosida bo'lib, g'azalning markaziy g'oyasini tashkil etadi: Navoiy o'zining g'azalida sevgini, uning haqiqatini va inson qalbining his-tuyg'ularini tasvirlaydi. "Ko'rmadim" Alisher Navoiy she'riyatining eng yuqori badiiy namunalardan biri bo'lib, uning nafaqat adabiy, balki falsafiy jihatlari bilan ham ahamiyatlidir. Shoir, o'z asarida tasavvuf g'oyalarini, inson ruhiyatining tozaligini, sevgi va muhabbatning ilohiy maqsadlar bilan uyg'unligini yoritadi. G'azalning so'z boyligi, obrazlar va ma'no chuqurligi o'zbek adabiyotida alohida o'rin tutadi.

Kalit so'z: g'azal, opera, bastakor, ashula, shoir, cholg'u, orkestr, teatr, mutaffakkir, ansambl.

Аннотация: В статье речь идет о «Я не видел» Алишера Навои — одной из самых важных и духовно богатых газелей в его поэзии. В этой газели поэт выражает глубокие мысли о внутренних переживаниях человека, любви и духовных поисках. Слово «кормадим» означает «я не видел» и формирует центральную идею газели: Навои описывает в своей газели любовь, ее истину и чувства человеческого сердца. «Я не видел» — один из самых высоких художественных образцов поэзии Алишера Навои, значимый не только в литературном, но и в философском плане. В своем творчестве поэт освещает идеи мистицизма, чистоты человеческой души, гармонии любви и привязанности с божественными целями. Богатство лексики, образность и глубина смысла газели занимают особое место в узбекской литературе.

Ключевые слова: газель, опера, композитор, песня, поэт, инструмент, оркестр, театр, мыслитель, ансамбль.

Annotation: This article is about Alisher Navoi's "I Have Not Seen", one of the most important and spiritually rich ghazals in his poetry. In this ghazal, the poet expresses deep thoughts about human inner experiences, love and spiritual searches. The word "I Have Not Seen", meaning "I Have Not Seen", constitutes the central idea of the ghazal: Navoi describes love, its truth and the feelings of the human heart in his ghazal. "I Have Not Seen" is one of the highest artistic examples of Alisher Navoi's poetry, which is significant not only for its literary but also for its philosophical aspects. In his work, the poet illuminates the ideas of Sufism, the purity of the human psyche, the harmony of love and affection with divine goals. The richness of the ghazal's vocabulary, imagery and depth of meaning occupy a special place in Uzbek literature.

Keywords: ghazal, opera, composer, song, poet, instrument, orchestra, theater, thinker, ensemble.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusi bilan 2016–2021-yillarda yoshlar siyosatiga doir 5 ta qonun va 55 ta qonunosti hujjati qabul qilindi. 2016-yilda qabul qilingan “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonunida yoshlarga oid davlat siyosati yoshlarni ijtimoiy jihatdan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa yo‘nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun sharoitlar yaratishga xizmat qilishi alohida ta‘kidlanib, amalga oshirilishi lozim bo‘lgan chora-tadbirlar qonun bilan mustahkamlandi.

Asosiy qism: Alisher Navoiy g‘azaliga taniqli bastakor Doni Zokirov kuy bastalagan.” Ko‘rmadim” ashulasini O‘zbekiston Xalq artisti Nazira Ahmedova ijro etgan.

Alisher Navoiy g‘azal va muhammaslari mumtoz musiqamizda, xususan “Shashmaqom”dagi barcha maqomlarning ashula bo‘limlaridagi Sarahborlar, ashula va taronalarda o‘z o‘rnini topganligi-buyuk mutaffakkir shoirimizning bejiz Navoiy taxallusi bilan qalam tebratganligini bildiradi. Navoiyning eng mashhur g‘azallaridan biri bo‘lgan “Ko‘rmadim” (Ko‘rmadimmi?) g‘azali bilan aytiladigon ashulani O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan san‘at arbobi O‘zbekiston Xalq artisti, taniqli bastakor Doni Zokirov yaratgan.

Doni Zokirov 1914-yilda Samarqand shahrida tug‘ilgan. Ijodiy faoliyatini 1928-yili Samarqand davlat musiqali drama teatrida sozandalikdan boshlagan. 1953-yili Toshkent davlat konservatoriyasini tamomlagandan so‘ng, ijodini mumtoz shoirlar g‘azallariga ashulalar yaratish bilan davom ettirgan. Doni Zokirov 1957-yildan O‘zbekiston radiosining O‘zbek xalq cholg‘u sozlari orkestriga rahbarlik qilgan. Taniqli san‘atkor 1959-yilda O‘zbekiston Davlat mukofotiga sazovor bo‘lgan. Alisher Navoiy g‘azali bilan Doni Zokirov yaratgan “Ko‘rmadim” ashulasi so‘z bilan ohangni bir-biriga mos tushganligining yaqqol namunasidir. Bastakor bu ashulani o‘zbek xalq cholg‘u orkestri va ovoz uchun ham moslashtirilgan.

O‘zbekiston Xalq artisti Nazira Ahmedovaning o‘zbek xalq cholg‘u sozlari orkestri jo‘rligida ijrosida bu tarona yanada o‘zining ko‘rkini topgan.

Nazira Ahmedova 1913-yilda Namangan shahrida tavallud topgan. O‘zbek opera xonandasi. Aktrisa 1935-yildan Alisher Navoiy nomidagi Katta Opera va Balet teatrida faoliyat olib borgan va teatr sahnasida 20 dan ortiq obrazlar yaratgan. Nazira Ahmedovaning “Ishqida”, “Ayrilib”, “Taronai Nasri Segoh”, “Chaman ichra “ kabi ashula va qo‘shiqlari O‘zbekiston teleradiokampaniyasining “Oltin fond”idan o‘rin olgan.¹

Ko‘rmadim

Kimga qildim bir vafokim, yuz jafosin ko‘rmadim ?!
Ko‘rgazib yuz mehr, ming dardu balosin ko‘rmadim?!

Kimga boshimni fido qildimki, jonim qastig‘a,
Har tarafdin yuz tuman tig‘i jafosin ko‘rmadim?!

¹ A. Sultonov. Mumtoz ashula va qo‘shiqlar ijrochisi va bastakorlari. An‘anaviy xonandalik darslari uchun o‘quv qo‘llanma. Toshkent “Innovatsiya-Ziyo” 2021.

Kimga ko'nglum ayladim mehru muhabbat foshi kim,
Har vafoga yuz jafo oning jazosin ko'rmadim?!

Ey, Navoiy taba andin qilmadim shayx olida,
Kim bu ishda dayr pirining rizosin ko'rmadim.

Dastlabki uch baytdagi "ko'rmadim" radifi "ko'rdim" yoki "ko'rmadimmi?" ma'nosida ekanligiga ijrochi alohida ahamiyat bermog'i lozim.

Matnlar mazmuni: Birovga bir vafo qilgan bo'lsam, undan yuz jafo ko'rmadimmi? (yoki; ko'rdim).

Alisher Navoiy 1441 yilning 9-fevralida Xurosonning yirik madaniy markazlaridan bo'lgan Hirot shahrining Bog'i Davlatxona deb ataluvchi hududida zamonasining nufuzli va ma'rifatli xonadonida dunyoga kelgan. Uning ota-onasi o'z davrining hurmatli kishilaridan, temuriylar xonadonining yaqinlaridan bo'lgan. Alisher Navoiyning otasi G'iyosiddin Muhammad el orasida "Kichkina Bahodir", "Kichik baxshi" laqablari bilan nom qozongan edi. U Hirotning Chig'atoy ulusidan bo'lib, temuriylar saroyida e'tiborli shaxslardan hisoblangan. Alisherning onasi Kobulning amirzodalaridan Shayx Abu Said Changning qizidir. Navoiyning yoshlik yillarida Xurosonda Amir Temurning o'g'li Shohruh Mirzo, Movarounnahrda Shohruhning o'g'li Ulug'bek hukmronlik qilar edilar. Alisherning ota tomonidan bobosi Amir Temurning o'g'li Umarshayx bilan emikdosh bo'lib, Boyqaro Mirzo hukmronligi davrida Qandahorda amir bo'lgan. Demak, Alisherning ota-bobolari temuriylarning eng yaqin kishilaridan bo'lib, ular hokimiyatini mustahkamlashga yordam berib kelganlar, ularning hurmat va ishonchini qozonganlar. Oradagi o'zaro yaqinlik va samimiy munosabatlar sababli temuriy hukmdorlar G'iyosiddin Kichkina oilasiga ham hurmat va ehtirom ko'rsatishgan. Alisher Navoiy bolaligidanoq zehni o'tkirliги, tiyrakligi, xush-fahmligi bilan o'z tengdoshlari ichida ajralib turar edi. Alisherda she'riyatga muhabbat juda 14 yoshligidan uyg'ongan. Buning sababi u tug'ilib o'sgan xonadon a'zolarining adabiyotga, she'riyatga ixlosmand kishilar bo'lganligi bilan ham bevosita bog'liqdir. Ular xonadonida she'riyat muhlislari tez-tez yig'ilib turar va she'rxonlik, g'azalxonlik kechalari bo'lib turar edi va shubhasiz yosh Alisher ham bunday yig'inlarda qatnashardi. Alisherning otasi juda ko'p she'r yod bilar va adabiy yig'inlarda faol ishtirok etar edi. Bu esa uning Kichik baxshi deyishlari ham bejiz emas ekanligini ko'rsatadi. Navoiyning tog'alari Mir Sayyid Kobuliy va Muhammad Ali G'aribiylar ham o'z davrining she'riyat sohasida elga tanilgan kishilari bo'lib, Alisherning tarbiyasida ularning roli katta bo'lgan. Navoiy "Majolis un- nafa'is" tazkirasida tog'alari haqida hurmat va ehtirom bilan so'z yuritadi. Alisher Navoiy umrining so'nggi yillarida juda qizg'in ilmiy-ijodiy ish bilan mashg'ul bo'ldi. Shoirning mavjud asarlari yaratilgan davriga ko'ra kuzatilsa, uning aksariyat qismi so'nggi o'n-o'n besh yil ichida yozilganligi namoyon bo'ladi. U yirik hajmli "Xamsa"ni yaratgandan keyin nasrda barakali ijod qildi. 1988 yilda tarixiy manbalar va Ajam shohlari haqidagi afsonalar asosida "Tarixi muluki Ajam" "Ajam shohlari tarixi" asarini yozdi. Bunda adib shohlarning hayoti va 26 qilgan ishlariga asoslanib, zamondosh hukmdorlarga nasihatlar beradi. Asar "Zubdat ut-tavorix" "Tarixlar qaymog'i" nomi bilan ham yuritiladi. Shoir hayotining so'nggi yillarida bir nechta

musibatlar ro'y berdi. Alisher Navoiyning yaqin do'sti va ustozlari Sayyid Hasan Ardasher, Abdurahmon Jomiy, Pahlavon Muhammad ketma-ket vafot etishadi. Shoir ular xotirasini abadiylashtirish maqsada "Holoti Sayyid Hasan Ardasher", "Xamsat ul-mutahayyirin", "Holoti Pahlavon Muhammad" nomli nasriy asarlarini bitadi. Alisher Navoiy nafaqat mutafakkir shoir, yetuk xamsanavis, iste'dodli nosir, mohir tarixchi sifatida balki adabiyotshunos olim sifatida ham mashhurdir. Uning bir qator asarlari o'z davri adabiyotshunoslik ilmi muammolariga bag'ishlangan bo'lib, bugungi kunda ham o'z ilmiy qimmatini saqlab turibdi. She'riy janrlar, vaznlar, o'z davri adabiy muhiti tahliliga bag'ishlangan "Risoi mufradot dar fanni muammo", "Mezon ul-avzon" "Vaznlar o'lchovi" nomli risolalari, "Majolis un-nafois" "Nafis majlislar" tazkisasi bunga misol bo'la oladi. Alisher Navoiy Husayn Boyqaroga, shahzodalarga, o'z ustozlari, do'stlari, hamkasblariga yozgan maktublarini to'plab "Munshoat" asarini tuzadi. Bu asar turkiy tilda yaratilgan xatlar yig'indisidan iborat. Ayrim manbalarda Alisher Navoiyning forsiy maktublari ham to'plangani aytiladi. Ammo u hanuzgacha topilmagan. Matnshunos H.Sulaymonov tuzgan Navoiy asarlari ro'yxatiga "Forsiy munshoat" "Forsiy maktublar to'plamini" ham kiritadi. XUI asrda tuzilgan "Abshuqa" lug'atida Navoiyning forsiy "Munshoat" i bo'lganligi aytiladi va H.Sulaymonov xuddi shu lug'atga suyangan. Navoiyshunos A.Hayitmetov "Abushqa"da Navoiyning forsiy maktublar to'plami bo'lganligi haqidagi fikrlarga munosabat bildirar ekan, o'zining ikki xil mulohazasini ilgari suradi. Uning fikricha, Navoiy o'zining forsiy maktublarini to'plam holiga keltirishga ulgurmagani va shoirning yaqinlaridan kimdir bu maktublardan to'plam tuzgan. "Abushqa" muallifi anashu to'plamdan foydalangan bo'lishi mumkin. A.Hayitmetovning ikkinchi bir taxminiga ko'ra, "Abushqa" muallifining qo'lga Navoiyga nisbat berilgan, ammo uniki bo'lmagan forsiy "Munshoat" tushib qolgan bo'lishi ham mumkin. Xondamir "Makorim ul-axloq" asarida shoirning Amir Xoja Afzaliddin va Xoja Shahobiddin Ubaydulloga yozilgan forsiy maktubini keltirib, Navoiyning "forsicha inshoda g'oyatda kuchliligi va zehni o'tkirligi" aytadi. Shoirning "Xamsat ul-mutahayyirin" asarida Jomiyga yozgan katta-kichik hajmli 14 ta maktubi va bu maktublardan parchalar yetib kelgan. Professor A.A.Semyonov Navoiyning "Munshoat" i qo'lyozmalaridan birida shoirning bir forsha maktubi ham borligini xabar qiladi. Bunday ma'lumotlar Navoiyning forsiy tilda ham go'zal maktublar yaratganligini, ular shoir hayoti va ijodini o'rganishda muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Alisher Navoiy 1495-1496 yillarda "Nasoyim ul-muhabbat" "Muhabbat shabadalari" asarini yozib tugatadi. Bu asar Abdurahmon Jomiyning "Nafahot uluns" "Do'stlik tarovati" asarining erkin-ijodiy tarjimai bo'lib, unda Sharqning 770 ta shayxi haqidagi ibratomuz ma'lumotlar o'rin olgan. Shoir bolalikda sevib o'qigan va ijodi, dunyoqarashining shakllanishida muhim o'rin tutgan Farididdin Attorning "Mantiq ut-tayr" dostoniga javob sifatida "Lison ut-tayr" "Qush tili" dostonini yaratadi. Unda shoir o'zining ijtimoiy-siyosiy, falsafiy qarashlarini majoziy usulda tasvirlaydi. Alisher Navoiy 1499-yilda yozib tugatgan "Muhokamat ul-lug'atayn" "Ikki til muhokamasi" asarida turkiy tilning o'ziga xos xususiyatlarini nazariy jihatdan asoslab berdi. Shoirning "Chihl hadis", "Nazm ul-javohir", "Tarixi anbiyo va hukamo", "Siroj ul-muslimin", "Munojotnoma" singari qator asarlari ham adabiyotimiz xazinasiga muhim ulush bo'lib qo'shilgan. Alisher Navoiy hayotining so'nggi yillarida forsiy she'rlaridan iborat "Devoni

Foniy”ni tuzdi. U shu yillari bitilgan qasidalarini “Fusuli arbaa” “To’rt fasl”, “Sittai zaruriya” “Olti zarurat” nomlari bilan to’pladi. Navoiyning oxirgi asari “Mahbub ul-qulub” dir. Alisher Navoiy “Mahbub ul-qulub” asarida o’zining umri davomida to’plagan boy hayotiy tajribalari asosida davrining axloq qoidalarini belgilaydi, insonparvarlik qarashlarini falsafiy xulosalar va o’z hikmatli so’zlari orqali ifodalaydi, o’sha davrda mavjud bo’lgan barcha guruh va tabaqalarga o’zning holisona bahosini beradi. Alisher Navoiy ijodiy rejalari keng bo’lgan va ulardan ayrimlari amalga oshmay qolgan. Ulug’ shoir “Tarixi muluki Ajam” asarining xotima qismida Sulton Husayn tarixini bitish niyati bor ekanligini aytgan edi. “Tarixi anbiyo va hukamo” asarida shoir Yusuf qissasi haqida fikr yuritarkan, “Yusuf va Zulayho”syujeti asaosida asar yaratgan Firdavsiy, Abdurahmon Jomiy, Xoja Mas’ud Iroqiy kabi fors-tojik adabiyoti namoyandalarini keltiradi va o’zi turkiy tilda ‘Yusuf va Zulayho’ asarini yozish niyati borligini ma’lum qiladi. Navoiy “Lison ut-tayr” asarida Shayx San’on hikoyasini bayon etarkan, o’z sevgisi haqida ham so’z yuritadi va bu haqda alohida asar yozish niyati borligini bayon etadi. Ammo bevaqt o’lim tufayli bu asarlarni yozish shoirga nasib etmagan. 906-yilning yozida Husayn Boyqaro Astrobodda bosh ko’targan o’g’li Muhammad Husaynga qarshi qo’shin tortib ketganida Alisher Navoiy Hirotda qoladi. Husayn Boyqaro shu yilning dekabr oyida o’g’li bilan sulh tuzilib, shoh poytaxtga qaytayotgani haqida xabar keladi va Alisher Navoiy kasal bo’lishiga qaramay shaharning bir qator ko’zga ko’ringan kishilari bilan shohni kutib olish uchun unga peshvoz chiqadi. Birdan uning ahvoli yomonlashadi. Shoirning gapirishga va harakat qilishga holi qolmaydi. Shu ahvoldagi shoirni yarim tunda o’z uyiga olib keladilar: erta bilan shaharning taniqli tabiblari to’planib, qon olishga xarakat qiladilar, ammo hech qanday ijobiy o’zgarish bo’lmaydi. Uch kun beharakat yotgan Alisher Navoiy 1501-yil 3-yanvarida hayotdan ko’z yumadi. Uni dafn etish marosimida deyarli barcha Hirotda aholisi qatnashadi. Shoir jasadi uning o’zi tomonidan ilgari shu hodisa uchun qurib qo’yilgan Masjidi jome gumbazi ostiga qo’yiladi. Navoiyning do’st va shogirdlari o’z ustozlari vafotiga bag’ishlab, xalqning benihoya og’ir qayg’usini ifodalagan marsiya va ta’rixlar bitadilar. Alisher Navoiy vafotidan so’ng Husayn Boyqaro hukmronligini uzoq saqlab qola olmadi. U o’zaro janglar natijasida ancha toliqqan edi. Sulton Husayn 1504-yilda kuch to’plab, Shayboniyxonga qarshi jangga otlanadi, ammo maqsadi amalga oshmay, yo’lda vafot etadi. Husayn Boyqaroning o’limi shahzodalar o’rtasidagi hokimiyat talashishlarni kuchaytirib yuboradi. Bu parokandaliklar Shayboniyxonga juda qo’l keladi va 1507 yilda Hirotni osonlikcha egallaydi. Natijada uzoq yillik tarixga ega bo’lgan, xalqimiz tarixida alohida ahamiyatga ega bo’lgan Temuriylar hukmronligi barham topadi.²

Xulosa: Alisher Navoiy "Gazali maqolasi" asarida insonning ma'naviy tarbiyasi, axloqiy fazilatlar, va ruhiy kamolotga erishishning ahamiyatini ta'kidlaydi. U, Gazaliyning fikrlariga asoslanib, insonni yuksak ma'naviyatga erishishga undaydi va uning tasavvufiy qarashlari orqali ruhiy dunyo va axloqiy tozalikka e'tibor qaratadi. Navoiy, asarida o'zining falsafiy qarashlarini, ilm va hikmatni izlash zarurligini va insonning yuksak maqsadlarga erishish uchun ruhiy jihatdan tozalangan bo'lishi kerakligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, "Gazali maqolasi" asari, nafaqat ilm, balki insonning

² M.Tozagul Rajapovna. Alisher Navoiy hayoti va ijodi fani bo'yicha o'quv qo'llanma. Toshkent-2009.

ichki dunyosiga ham katta ahamiyat beradi va odamni yaxshilikka, axloqiy yuksalishga undaydi. Bu asar Alisher Navoiy tomonidan insonning ma'naviy o'sishi va ruhiy kamoloti uchun bir yo'l-yo'riq sifatida taqdim etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.Vohidov. H.Eshonqulov. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti Toshkent-2006
2. M.Tozagul Rajapovna. Alisher Navoiy hayoti va ijodi fani bo'yicha o'quv qo'llanma. Toshkent-2009.
3. A.Sultonov. Mumtoz ashula va qo'shiqlar ijrochisi va bastakorlari. An'anaviy xonandalik darslari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent "Innovatsiya-Ziyo" 2021.
4. <https://tafakkur.net/>